

Δημήτρης Λυβάνιος

ΑΝΕΠΙΘΥΜΗΤΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΩΤΕΣ.
Ο ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΚΗ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1944)

Τα όπλα, όπως άλλωστε και αυτοί που τα έφεραν, είναι παλαιοί γνώριμοι των μακεδονικών πραγμάτων. Από τα τέλη ήδη του 19ου αιώνα Έλληνες, Βούλγαροι και Σέρβοι οπλοφόροι, κάθε είδους και πεποιθήσεων, είχαν προσπαθήσει να αποσπάσουν ομολογίες εθνικής πίστης από απρόθυμους χωρικούς, συμπληρώνοντας έτσι, με το δικό τους ιδιαίτερο τρόπο, τα κηρύγματα των ιερέων και τις διδαχές των δασκάλων. Ότι δεν πέτυχαν αυτοί, το κατόρθωσαν τα εθνικά στρατεύματα των βαλκανικών κρατών στις αρχές του 20ού αιώνα, πολεμώντας αρχικά με τους Τούρκους και κατόπιν μεταξύ τους. Ο διαμοιρασμός αυτός, ωστόσο, του γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους των ετών 1912--1913 δεν θεωρήθηκε ποτέ οριστικός από τη Βουλγαρία, η οποία και στους δύο παγκόσμιους πολέμους του αιώνα μας συντάχθηκε με αυτούς που της προσέφεραν το δέλεαρ του αναθεωρητισμού. Έτσι, κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η γερμανική νέα τάξη παραχώρησε στη Βουλγαρία σημαντικά τμήματα της ελληνικής και γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Η παρούσα ανακοίνωση αποσκοπεί στη διερεύνηση του παράδοξου ρόλου, τον οποίο επωμίστηκε ο βουλγαρικός στρατός, μετά την 9η Σεπτεμβρίου του 1944: τον ρόλο του ελεύθερωτη των γιουγκοσλαβικών εδαφών, τα οποία μέχρι τότε ο ίδιος εξουσίαζε¹.

Όπως είναι φυσικό, κανείς από τους πρωταγωνιστές του Μακεδονικού ζητήματος δεν θα μπορούσε να διαβλέψει την απροσδόκητη αυτή εξέλιξη. Από την άνοιξη του 1914 μέχρι το καλοκαίρι του 1944 ο βουλγαρικός στρατός ήταν ο αδιαφιλονίκητος κυρίαρχος της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, καθώς οι άλλοι διεκδικητές του ρόλου αυτού είχαν πολλά προβλήματα να επιλύσουν. Τα τυπικά *Partisanski Odredi* (αποσπάσματα παρτιζάνων) του Τίτο άρχισαν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην περιοχή. Ο λόγος για

1. Το άρθρο αυτό αποτελεί ανάπτυξη ανακοίνωσης στα πλαίσια του Συμposium για το Μακεδονικό Ζήτημα, που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη, το Νοέμβριο του 1994, υπό την αιγίδα του ΙΜΧΑ και του ΑΠΘ. Βασίζεται στη διδακτορική διατριβή του συγγραφέα, με τίτλο: *Bulgar-Yugoslav Controversy over Macedonia and the British Connection, 1939-1949*, η οποία εκπονήθηκε στο Κολλέγιο St Antony's του πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

την καθυστερημένη εμφάνιση του παρτιζάνικου κινήματος έγκειται στο ότι από τις αρχές της βουλγαρικής κατοχής και μέχρι τις αρχές του 1943 η Περιφερειακή Οργάνωση (Π.Ο.) Σκοπίων του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας (στο εξής: ΚΚΓ) βρισκόταν υπό των έλεγχου βουλγαρόφιλων στοιχείων, τα οποία είχαν κάθε λόγο να αντιτίθενται στην ανάληψη ένοπλου αντιστασιακού αγώνα κατά του Βούλγαρου κατακτητή. Πιο συγκεκριμένα, ο φιλοβούλγαρος Γραμματέας της Π.Ο. Σκοπίων Μετόντι Σατόρφωφ, υποστηριζόμενος από την πλειοψηφία των κομματικών στελεχών, υποστήριζε ότι στα Σκόπια δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ανταρτικού κινήματος. Προκειμένου μάλιστα νά καταστήσει σαφέστερη την άποψή του σχετικά με το πού θά έπρεπε να ανήκε η περιοχή, έσπευσε να αποσπάσει την Π.Ο. Σκοπίων από το ΚΚΓ και να την προσκολλήσει στο Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας (ΚΚΒ) προκαλώντας την οργισμένη αντίδραση του Τίτο².

Δεδομένου του φιλοβουλγαρικού προσανατολισμού των σλαβομακεδόνων κομμουνιστών, τα πρώτα σλαβομακεδονικά παρτιζάνικα τμήματα, τα οποία είχαν οργανωθεί από τον απεσταλμένο του Τίτο στην περιοχή Λαζάρ Κολισέφσκι, διαλύθηκαν εύκολα από το βουλγαρικό στρατό, ενώ ο ίδιος ο Κολισέφσκι συνελήφθη, αποτέλεσμα πιθανώς προδοσίας από τους φιλοβούλγαρους συντρόφους του³. Μόνο μετά την κάθοδο στην περιοχή του τελευταίου, και πιο αποτελεσματικού, απεσταλμένου του Τίτο, του Μαυροβούνιου Σβετοζάρ Βουκμάνοβιτς –γνωστού ως Τέμπο– στις αρχές του 1943, το σλαβομακεδονικό αντάρτικο άρχισε να οργανώνεται σε πιο στέρεες βάσεις. Ο θερμόαιμος και αποφασιστικός Μαυροβούνιος⁴ εκκαθάρισε την Οργάνωση Σκοπίων από τα πλέον ακραιφνή βουλγαρόφρονα στοιχεία και μετέφερε το επίκεντρο της ένοπλης δράσης στο δυτικό –αλβανόφωνο– τμήμα της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, το οποίο βρισκόταν υπό ιταλική κατοχή και πρόσφερε πιο ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη των παρτιζάνων. Σε γενικές γραμ-

2. Για τις διαμάχες στην Π.Ο. Σκοπίων κατά τη βουλγαρική κατοχή και τη δράση του Σατόρφωφ, βλ. Nissan Oren, *Bulgarian Communism: The Road to Power, 1935-1944*, New York and London 1971, 193. Elisabeth Barker, *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics*, London 1950, 84-88. Stephen Palmer - Robert King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Connecticut 1971, 66-67. Kostadin Palesutski, *Iugoslavskata Komunisticheska Partiya i Makedonskiyat Vuproc, 1919-1944*, Sofiya 1985, 284-291.

3. Ο Σβετοζάρ Βουκμάνοβιτς (Τέμπο) αναφέρει στα απομνημονεύματά του, ότι οι υπεύθυνοι για τη σύλληψη του Κολισέφσκι θα πρέπει να αναζητηθούν στα φιλοβουλγαρικά μέλη της Οργάνωσης Σκοπίων, τα οποία διαφωνούσαν με τη γραμμή του ΚΚΓ για το Μακεδονικό Ζήτημα. Βλ. Svetozar Vukmanovic (General Tempo), *Struggle for the Balkans*, London 1990, σ. 29.

4. Είναι ίσως αποκαλυπτικό για τον παρορμητικό χαρακτήρα του Βουκμάνοβιτς το ότι το ψευδώνυμο Τέμπο του αποδόθηκε διότι η αγαπημένη του φράση ήταν «πρέπει να επιταχύνουμε το τέμπο μας». Όπως αναφέρεται στο: Milovan Djilas, *Memoir of a Revolutionary*, New York 1973, σ. 354.

μές, μέχρι και το Σεπτέμβριο του 1943 η δράση τους δεν είχε να παρουσιάσει σημαντικές επιτυχίες. Η συνθηκολόγηση της Ιταλίας, όμως, τον μήνα αυτό, έφερε στα χέρια των παρτιζάνων σημαντικές ποσότητες οπλισμού και άλλου υλικού, ενώ η αποχώρηση των Ιταλών στρατιωτών από τη δυτική γιουγκοσλαβική Μακεδονία επέτρεψε τη δημιουργία στην περιοχή αυτή ορισμένων ελεύθερων ζωνών. Κατά το 1944, το παρτιζάνικο κίνημα ανέπτυξε περαιτέρω τη δράση του και άρχισε να σημειώνει μερικές επιτυχίες, τις οποίες με αρκετή δόση υπερβολής περιγράφει ο αρχηγός τους, Μιχαΐλο Αποστόλσκι.⁵

Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να τονιστεί ότι η πραγματική σημασία της παρουσίας των παρτιζάνων στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία δεν έγκειται στις υποτιθέμενες στρατιωτικές επιτυχίες εναντίων των Βουλγάρων κατακτητών, αλλά στις πολιτικές της επιπτώσεις. Πιο συγκεκριμένα, το γεγονός ότι οι ελεγχόμενοι από τον Τίτο παρτιζάνοι παρέμεναν το μοναδικό κύτταρο στρατιωτικής και πολιτικής δράσης στην περιοχή, αποτελούσε μια σοβαρή εγγύηση του ότι η γιουγκοσλαβική Μακεδονία θα παρέμενε στη Γιουγκοσλαβία και μετά την αποχώρηση των βουλγαρικών στρατευμάτων, μια προοπτική την οποία τα φιλοβουλγαρικά στοιχεία του σλαβομακεδονικού πληθυσμού έβρισκαν ελάχιστα ελκυστική. Επιπλέον, οι προσπάθειες του Τέμπο και του στρατιωτικού ηγέτη των παρτιζάνων, Μιχαΐλο Αποστόλσκι, για την ανάμιξη στις ίδιες μονάδες Σέρβων και Σλαβομακεδόνων παρτιζάνων και τη δημιουργία ενός κλίματος αδελφοποίησης, συνιστούσε την πρώτη ίσως προσπάθεια από την ίδρυση του γιουγκοσλαβικού κράτους για την ανάπτυξη ενός κλίματος ενότητας ανάμεσα σε πληθυσμούς, όπως ο σερβικός και ο σλαβομακεδονικός, οι οποίοι μέχρι τότε ελάχιστη συμπάθεια έτρεφαν ο ένας για τον άλλο.⁶

Ωστόσο, η σημαντικότερη πολιτική λειτουργία των κομμουνιστών παρτιζάνων έγκειται στο ότι ήταν ο μοναδικός δίαυλος, μέσω του οποίου το ΚΚΓ μπόρεσε να προωθήσει στην περιοχή την ιδέα για την ύπαρξη ενός μακεδονικού έθνους, ξεχωριστού τόσο από τους Σέρβους όσο και από τους Βουλγά-

5. Για μια γενική επισκόπηση της κατάστασης στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία κατά την περίοδο 1941-1944 και για το ρόλο του Τέμπο, βλ. Δημήτρης Λυβάνιος, «Πολιτικές Εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία, 1941-1948», στο: Θάνος Βερέμης (επιμ.) *Βαλκάνια: Από το Αυτοκρατορικό στη Νέα Εποχή*, Γνώση-ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 1995, σσ. 581-587. Χρειάζεται να αναφερθεί στο σημείο αυτό, ότι μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας το 1943, οι Γερμανοί αρνήθηκαν να παραδώσουν την πρώην ιταλοκρατούμενη ζώνη στη Βουλγαρία και κατέλαβαν οι ίδιοι τις αλβανόφωνες περιοχές, παρά τη σφοδρή αντίδραση των Βουλγάρων συμμάχων τους. Βλ. βρετανική έκθεση στο P.R.O. W.O.204/9677, 29.8.1943.

6. Για την τακτική αυτή βλ. Public Record Office (P.R.O.), War Office (W.O.), W.O./201, 1122, Balkan Political Intelligence, Copy No 95, 31.7.1944. Για την κατάσταση στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία κατά τον μεσοπόλεμο και τον έντονο αντισερβισμό των Σλαβομακεδόνων, βλ. Λυβάνιος, *οπ.παρ.*, σσ. 576-578.

ρους. Η ιδέα αυτή ήταν αναμφισβήτητη καινοφανής για τους Σλαβομακεδόνες χωρικούς, οι οποίοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία δεν ήταν ούτε κομμουνιστές ούτε και παρτιζάνοι. Ήταν όμως αρκετά οικεία στους κομμουνιστές αντάρτες του Τίτο, καθώς ήδη από το 1940 το ΚΚΓ είχε επισήμως αποδεχθεί την ύπαρξη μακεδονικού έθνους, και καλούσε μάλιστα τους Έλληνες, Σέρβους και Βουλγάρους «ηγεμονιστές» να το ανακαλύψουν και αυτοί⁷.

Η σημασία του γεγονότος αυτού επρόκειτο να καταστεί σαφής τον Αύγουστο του 1944, όταν από τους κόλπους του παρτιζάνικου κινήματος ανεδύθη η πρώτη γενιά πολιτικών στελεχών, η οποία επάνδρωσε το διοικητικό μηχανισμό της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Είναι ίσως χαρακτηριστικό ό-τι το κεντρικό πρόσωπο κατά τις εργασίες της πρώτης Συνόδου του ΑΣΝΟΜ (Αντιφασιστική Συνέλευση Λαϊκής Απελευθέρωσης της Μακεδονίας)⁸, ήταν ο ηγέτης των παρτιζάνων Μιχαΐλο Αποστόλσκι, ο οποίος περιφερόταν στο μοναστήρι Πρόχορ Πτοΐνσκι, όπου συνεκλήθη η Σύνοδος, φορώντας μια λαμπρή στολή, σταλμένη ειδικά για την περίπτωση από τον ίδιο τον Τίτο⁹. Η στολή αυτή θα έπρεπε σίγουρα να εντυπωσίασε· και τούτο γιατί λίγους μήνες πριν, το χειμώνα του 1944, δεκάδες παρτιζάνοι είχαν πεθάνει από κρυοπαγήματα, που προκάλεσαν το δριμύ ψύχος και η παντελής έλλειψη κατάλληλου ρουχισμού¹⁰.

Το Σεπτέμβριο του 1944, και ενώ οι Σλαβομακεδόνες προσπαθούσαν να οικοδομήσουν τη νεαρή Δημοκρατία τους, η κατάσταση στα Βαλκάνια ανετράπη δραματικά. Η Σοβιετική Ένωση κήρυξε τον πόλεμο στη Βουλγαρία στις 5 Σεπτεμβρίου, και η βουλγαρική κυβέρνηση, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να αποτρέψει τη ρωσική κατοχή της χώρας, κήρυξε με τη σειρά της τον πόλεμο στη Γερμανία, στις 8 Σεπτεμβρίου. Έτσι, και για λίγες μόνον ώρες, η

7. Κατά την Πέμπτη Σύνοδο του ΚΚΓ, η οποία συνεκλήθη τον Οκτώβριο του 1940, το κόμμα καλούσε τους βαλκανικούς λαούς να αγωνιστούν για την πλήρη ελευθερία του μακεδονικού λαού από τον ελληνικό, βουλγαρικό και γιουγκοσλαβικό ζυγό. Βλ. Kostadin Palesutski, *Iugoslavkata Komunisticheska Partiya, όπ.παρ.*, σσ. 275-276. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι η Πέμπτη Σύνοδος ήταν η πρώτη συνδιάσκεψη του ΚΚΓ υπό την ηγεσία του Τίτο, ως Γενικού Γραμματέα του κόμματος.

8. Antifashistickoto Sobranie na Narodnoto Osloboduvane na Makedoniya (A.S.N.O.M.).

9. P.R.O. Foreign Office, F.O./371, 43592, R1998, 30.11.1944.

10. Παρά τις προσπάθειες της σλαβομακεδονικής βιβλιογραφίας να εξωραΐσει την εικόνα των σλαβομακεδόνων ανταρτών, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι παρουσίαζαν ένα μάλλον απογοητευτικό θέαμα. Σύμφωνα με πληροφορίες Βρετανών αξιωματικών συνδέσμων, αποσπασμένων στην περιοχή, η πλειοψηφία των ανταρτών υπέφεραν από κρυοπαγήματα, καθώς ήταν ντυμένοι με κουρέλια και υπέφεραν ιδιαίτερα από έλλειψη ειδών υπόδησης. Για το θέμα αυτό, βλ. εμπεριστατωμένη έκθεση στο: P.R.O. F.O./371, 43739, με ημερομηνία 11.10.1944. Για μια επίσημη εκδοχή του παρτιζάνικου κινήματος βλ. Mihailo Apostolski, «La Guerre de Libération en Macédoine», *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale*, V.87 (1982), σσ. 15-32.

Βουλγαρία απέκτησε το αμφίβολο προνόμιο να βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση όχι μόνο με τη ναζιστική Γερμανία, αλλά και με τη Σοβιετική Ένωση, τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το βουλγαρικό δράμα των ημερών αυτών, ωστόσο, βρήκε γρήγορα τη λύση του. Ο Κόκκινος Στρατός προέλασε ταχύτατα από τη Ρουμανία προς τη Σόφια, όπου μετά από μια εξέγερση πού έμοιαζε με φάρσα, εγκατέστησε στην εξουσία, στις 9 Σεπτεμβρίου, το Πατριωτικό Μέτωπο, ένα συνασπισμό κομμάτων όπου κυριαρχούσαν οι κομμουνιστές. Από την ίδια ημέρα, και με αυτό τον ανορθόδοξο τρόπο, η Βουλγαρία βρισκόταν θεωρητικά στο συμμαχικό στρατόπεδο και πρακτικά στα χέρια του Στάλιν¹¹.

Όπως θα περίμενε κανείς, η δραματική αυτή αλλαγή της διεθνούς θέσης της Βουλγαρίας επρόκειτο να έχει σημαντικές συνέπειες. Πιο συγκεκριμένα, το ενδεχόμενο αναγνώρισης του βουλγαρικού στρατού ως συμμαχικού δημιούργησε πλήρη σύγχυση και θορύβησε πολύ περισσότερους από όσους αρχικά αναμενόταν. Η ελληνική κυβέρνηση ήταν η πρώτη που αντέδρασε, σπεύδοντας την επόμενη κιόλας ημέρα –10 Σεπτεμβρίου– να διαμηνύσει στους Βρετανούς την έντονη ανησυχία της για μια τέτοια προοπτική. Ο Πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου, συνοδευόμενος από τον Αλέξανδρο Σβάλο, επισκέφθηκαν τον Στρατηγό των συμμαχικών δυνάμεων Ουίλσον στο αρχηγείο του, στην Ιταλία, και του τόνισαν ότι η ανάμιξη των Βουλγάρων σε επιχειρήσεις επί ελληνικού εδάφους θα θεωρείτο ως προσβολή της ελληνικής κυριαρχίας, η οποία δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή. Παράλληλα με την επίσκεψη αυτή, η ελληνική κυβέρνηση επέδιδε στο Λονδίνο και σχετικό μνημόνιο. Οι Βρετανοί, όχι λιγότερο ενοχλημένοι, προσπάθησαν να διασκεδάσουν τις ελληνικές ανησυχίες, τονίζοντας ότι στη Συνθήκη Ανακωχής με τη Βουλγαρία επρόκειτο να υπάρξει σχετικός όρος, ο οποίος θα απαιτούσε την άμεση αποχώρηση του βουλγαρικού στρατού από την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία¹².

Η πρωτοβουλία των κινήσεων, όμως, είχε περιέλθει στους Σοβιετικούς, οι οποίοι είχαν άλλα σχέδια. Έτσι, με έκδηλη ανησυχία, οι Βρετανοί πληροφορήθηκαν ότι ο Στρατάρχης Τίτο είχε συναντηθεί στην Κραϊόβα της Ρουμανίας στις 5 Οκτωβρίου με ανώτατα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας (στο εξής: ΚΚΒ). Στη συνάντηση αυτή, ο Τίτο είχε συμφωνήσει

11. Για την εξέγερση της 9ης Σεπτεμβρίου, βλ. Nissan Oren, *Bulgarian Communism, 1935-1944: The Road to Power*, New York 1971, σσ. 253-255. Για μια συγκριτική εικόνα της κατάκτησης της εξουσίας από τους κομμουνιστές στην Ανατολική Ευρώπη, βλ. Thomas Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeovers*, New Haven 1975, καθώς και Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, London 1950, σσ. 167-229.

12. PR.O. F.O./371, 43610, R14377. F.O./371, 43610, R14463, για το ελληνικό μνημόνιο (με ημερομηνία 12.9.1944), και τη βρετανική απάντηση.

να παραμείνει ο βουλγαρικός στρατός στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, προκειμένου να συμμετάσχει σε κοινές επιχειρήσεις με τους παρτιζάνους για την εκδίωξη των γερμανικών στρατευμάτων που αποχωρούσαν από τα νότια Βαλκάνια. Η Συμφωνία της Κραϊόβας είναι ένα ακόμη σημείο σφοδρής αντιπαράθεσης ανάμεσα σε Σλαβομακεδόνες και Βούλγαρους ιστορικούς. Οι πρώτοι υποστηρίζουν ότι η Συμφωνία αυτή ήταν μια ανιδιοτελής πράξη του Τίτο, η οποία αποσκοπούσε στο να βοηθήσει την ηττημένη Βουλγαρία να ξεπληρώσει τις αμαρτίες τεσσάρων ετών, πολεμώντας, έστω και την ύστατη ώρα, αυτούς που μέχρι τότε υπηρετούσε. Οι Βούλγαροι, αντιθέτως, τονίζουν ότι ο Τίτο είχε απόλυτη ανάγκη το βουλγαρικό στρατό, καθώς οι παρτιζάνοι του, ελλίπως εξοπλισμένοι και ικανοί μόνο για ανταρτοπόλεμο, δεν θα μπορούσαν να εκδιώξουν το γερμανικό στρατό από τη Γιουγκοσλαβία αβοήθητοι¹³.

Και οι δύο εκδοχές, ωστόσο, δεν αναφέρονται σε αυτόν που πραγματικά κατείχε το προνόμιο να αποφασίζει. Μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι η πρωτοβουλία για τη Συμφωνία της Κραϊόβας ανήκε στον Στάλιν. Ο σοβιετικός Στρατάρχης δεν έτρεφε καμία εκτίμηση για το αξιόμαχο των παρτιζάνων, ενώ αντιθέτως εκθειάζε τη μαχητική ικανότητα και πειθαρχία των Βουλγάρων. Δεν δίστασε μάλιστα να ειρωνευτεί και τον ίδιο τον Τίτο για το θλιβερό θέαμα που παρουσίαζαν οι Γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι, με τον τυπικό του απότομο τρόπο¹⁴. Πραγματικά, καθώς ο Κόκκινος Στρατός δεν μπορούσε να διαθέσει δυνάμεις για την απελευθέρωση της νότιας Γιουγκοσλαβίας, οι Βούλγαροι κλήθηκαν να αναλάβουν το έργο αυτό. Ο επικεφαλής της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής στη Γιουγκοσλαβία, Φιτζρόϊ Μακλίν, δεν είχε την παραμικρή αμφιβολία για τη σοβιετική ανάμιξη στην Κραϊόβα και έσπευσε να αναφέρει στο Λονδίνο ότι η σχετική απόφαση ήταν των Σοβιετικών και όχι του Τίτο. Οι Βρετανοί, βεβαίως, δεν άργησαν να συναγάγουν τα αναγκαία συμπεράσματα: «Αυτό δεν συμφέρει ούτε εμάς ούτε και τους Έλληνες»¹⁵.

Σε κάθε περίπτωση, οι Βρετανοί δεν ήταν διατεθειμένοι να ανεχθούν τη συμμετοχή της Βουλγαρίας ως σύμμαχου χώρας στον πόλεμο κατά της Γερμανίας. Με αλληπάλληλα διαβήματα προς τη Μόσχα, το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1944, ο Άντονι Ήντεν κατέστησε σαφές στον σοβιετικό ομόλο-

13. Για την, αμήχανη και ανεπαρκή, σλαβομακεδονική εκδοχή βλ. Slobodan Nesovic, *Yugoslav-Bulgarian Relations, 1941-1944*, Skopje 1979, σσ. 22-42. Η βουλγαρική άποψη αναπτύσσεται στο Georgi Daskalov, *Bulgaro-Iugoslavskite Politicheski Otnoseniya, 1944-1945*, Sofiya 1989, σσ. 80-102.

14. Για το επεισόδιο αυτό βλ. Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, New York 1968, σσ. 103-104.

15. P.R.O. F.O./371, 43608, R14643, 6.9.1944.

γό του, Βιατσεσλάβ Μολότοφ, ότι τα βουλγαρικά στρατεύματα θα έπρεπε να αποχωρήσουν αμέσως από τη Γιουγκοσλαβία. Παράλληλα, ενημέρωνε και τους Αμερικανούς, έτσι ώστε ο Στάλιν να βρεθεί υπό κοινή συμμαχική πίεση. Στα μέσα Οκτωβρίου, και ενώ οι Στάλιν και Τσώρτσιλ συζητούσαν στη Μόσχα τις λεπτομέρειες για την περίφημη Συμφωνία των Ποσοστών, ο Ήντεν μετέφερε τις βρετανικές απαιτήσεις προσωπικά στον Μολότοφ. Ο σοβιετικός κομισάριος, βεβαίως, έσπενσε να υποσχεθεί –κατά τη μαρτυρία του Ήντεν– ότι θα απομάκρυνε τους Βουλγάρους από την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία «σήμερα το βράδυ»¹⁶. Όσον αφορά τη Γιουγκοσλαβία, όμως, αυτό το βράδυ –11 Οκτωβρίου του 1944– απεδείχθη ασυνήθιστα μακρό, καθώς οι Βούλγαροι επρόκειτο να αποχωρήσουν από τη χώρα οκτώ μήνες αργότερα, το Μάιο του 1945. Έχοντας όμως εξασφαλίσει τη ρωσική κάλυψη, η βουλγαρική κυβέρνηση ανακοίνωσε την ίδια ημέρα ότι ο στρατός της θα εκκένωνε την ελληνική Μακεδονία και τη Θράκη, όχι όμως και τη Γιουγκοσλαβία, εφόσον υπήρχε σχετική συμφωνία με τον Τίτο¹⁷.

Το ενδεχόμενο μακράς παραμονής των Βουλγάρων στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία προκάλεσε την έντονη αντίδραση των Σλαβομακεδόνων παρτιζάνων του Τίτο. Ήταν πραγματικά πολύ δύσκολο να δεχτούν τους χτεσινούς κατακτητές ως ελευθερωτές. Καταρχήν, η βουλγαρική κατοχή στην περιοχή ήταν αρκετά σκληρή. Σύμφωνα με βρετανικές μαρτυρίες, σπάνια συναντούσε κανείς χωριά χωρίς καμμένα σπίτια, ενώ η τακτική της αρπαγής κοπαδιών και του λιγοστού φαγητού των χωρικών κατά τη διάρκεια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων των βουλγαρικών στρατευμάτων ήταν, το 1944, αρκετά νωπή. Όσον αφορά τους Σέρβους της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, οι Βούλγαροι εφάρμοσαν μια πολιτική, η οποία λίγο απείχε από τη γενοκτονία, καθώς οι περισσότεροι είτε εκτοπίστηκαν είτε αφέθηκαν στο έλεος των συμμοριών της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜΕΟ)¹⁸. Η σερβι-

16. Βλ. τα Απομνημονεύματα του Ήντεν στο: Anthony Eden, *Memoirs: The Reckoning*, London 1965, σσ. 482-483.

17. Οι σχετικές βουλγαρικές ανακοινώσεις αναφέρονται στο: P.R.O. F.O./371, 43610, R16412, 11.10.1944, F.O./371, 43611, R16563, 13.10.1944.

18. Παρά το συντριπτικό χτύπημα που δέχθηκε η οργάνωση αυτή το 1934, όταν η κυβέρνηση του Κίμωνος Γκεοργκιέφ εκκαθάρισε την περιοχή του Πετριτσίου από τους Βουλγαρομακεδόνες ενόπλους, η ΕΜΕΟ, υπό την ηγεσία του διαβόητου Ιβάν-Βάντοε-Μιχαΐλωφ, εξακολούθησε να κάνει αισθητή την παρουσία της στα μακεδονικά πράγματα. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, ομάδες ανταρτών της ΕΜΕΟ βοηθούσαν τους Βουλγάρους κατακτητές στις εκκαθαριστικές τους επιχειρήσεις, ενώ το Σεπτέμβριο του 1944 οι Γερμανοί έφεραν στα Σκόπια τον ίδιο τον Μιχαΐλωφ, σε μια προσπάθεια να ιδρύσουν μια ανεξάρτητη Μακεδονία, υπό γερμανική επικυριαρχία. Τότε, όμως, οι παρτιζάνοι είχαν εδραιωθεί στην περιοχή και ο Μιχαΐλωφ, μετά από ολιγοήμερη παραμονή, έσπενσε να βρει καταφύγιο στους αποχωρούντες προστάτες του. Σχετικά με τη δράση της ΕΜΕΟ κατά τη βουλγαρική κατοχή, βλ. Rastislav Terzioski, «I.M.R.O.-Mihailovist

κή κοινότητα του Βέλες, για παράδειγμα, εξαφανίστηκε από το χάρτη, ενώ από τους 25.000 Σέρβους των Σκοπίων όλοι 2.000 μπορούσαν να βρεθούν στην πόλη το 1942. Ο αντι-βουλγαρικός προσανατολισμός των Σλαβομακεδόνων παρτιζάνων ήταν τόσο έντονος, ώστε να οδηγήσει τον Ιταλό Πρόξενο του Μοναστηρίου στη διαπίστωση ότι καθόλη τη διάρκεια της Κατοχής, μόνον οι βουλγαρικές φρουρές γίνονταν αντικείμενα επιθέσεων, ενώ πολύ σπάνια οι παρτιζάνοι συγκρούονταν με γερμανικές φρουρές¹⁹.

Επιπλέον, μετά το Σεπτέμβριο του 1944, το θέαμα των Βούλγαρων ελευθερωτών, ντυμένων με ζεστές στολές και εξοπλισμένων με σύγχρονα όπλα, τα οποία τους είχαν παραχωρήσει οι Γερμανοί στις αρχές του πολέμου, προκαλούσε τη δικαιολογημένη οργή των παρτιζάνων, οι οποίοι ήταν ντυμένοι με κουρέλια, υπέφεραν από κρυοπαγήματα και διέθεταν πεπαλαιωμένο και κακής ποιότητας οπλισμό. Χαρακτηριστικό του κλίματος που επικρατούσε, ήταν και το επεισόδιο που σημειώθηκε στα Σκόπια, το Νοέμβριο του 1944, όταν οι παρτιζάνοι απαγόρευσαν την είσοδο στην πόλη του Βούλγαρου Υπουργού Αμύνης, με το αιτιολογικό ότι τέσσερα χρόνια βουλγαρικής κατοχής είχαν προξενήσει περισσότερο κακό στην περιοχή από τα είκοσι χρόνια σερβικής καταπίεσης²⁰.

Το περιστατικό αυτό, ωστόσο, αποκτά έναν έκδηλο ειρωνικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι τα Σκόπια απελευθερώθηκαν από το βουλγαρικό στρατό, ενώ οι παρτιζάνοι παρέμεναν οχυρωμένοι στους γύρω λόφους και κατέβηκαν μόνο για να πανηγυρίσουν την είσοδό τους στην πόλη. Παρόμοιες σκηνές επαναλήφθηκαν και σε άλλες πόλεις, αποδεικνύοντας έτσι, ότι από στρατιωτική άποψη οι σοβιετικοί είχαν δίκαιο: ο βουλγαρικός στρατός παρέμενε η μόνη ικανή δύναμη να εκδιώξει τους Γερμανούς από τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία²¹. Βεβαίως, η επίσημη σλαβομακεδονική βιβλιογραφία συστηματικά υπο-

Collaborators and the German occupation: Macedonia, 1941-1944», στο: Pero Moraca (ed.), *The Third Reich and Yugoslavia, 1933-1945*, Belgrade 1977, σσ. 541-558. Βλ. επίσης και: Stephen Palmer-Robert King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Connecticut 1971, σσ. 112-113.

19. Για παρατηρήσεις Βρετανών συνδέσμων βλ. P.R.O. F.O./371, 43529, R19998, 30.11.1944. Σχετικά με την εκκαθάριση του σερβικού στοιχείου, βλ. την έκδοση του βρετανικού Royal Institute for International Affairs, με τίτλο: *Bulletin of International News*, 11.12.1943, στο: P.R.O. W.O./208, 2028. Για τη δήλωση του Ιταλού Προξένου, βλ. W.O./202, 1256, 30.2.1945.

20 P.R.O. F.O./371, 48137, R498, 5.12.1944.

21. Στοιχεία για τη στρατιωτική κατάσταση στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία και τη Σερβία στα τέλη του 1944 παρατίθενται σε μεγάλο αριθμό βρετανικών εκθέσεων. Βλ., για παράδειγμα: P.R.O. F.O./371, 43611, R20624, 12.12.1944. F.O./371, 43608, R17271, 24.1.1944. F.O./371, 44279, R16642, 14.10.1944. F.O./371, 43630, R19495, 24.11.1944. W.O./208, 113B, 12.9.1944. Σύμφωνα με τις πηγές αυτές, οι οποίες περιλαμβάνουν εκθέσεις Βρετανών αξιωματικών συνδέσμων από διάφορες περιοχές, ο βουλγαρικός στρατός, πέρα από την απελευθέρωση των Σκοπίων, συνέβαλε

βαθμίζει το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι Βούλγαροι στην απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας. Η ηρωοποίηση του παρτιζάνικου κινήματος, βασικό στοιχείο της μεταπολεμικής γιουγκοσλαβικής πολιτικής κουλτούρας, αλλά και τα προσωπικά αισθήματα των ίδιων των ανταρτών δεν άφηναν περιθώρια για τέτοιες ενοχλητικές λεπτομέρειες²².

Ανάλογη στάση, για άλλους βεβαίως λόγους, κράτησαν και οι Βρετανοί, στην προσπάθειά τους να αρνηθούν στη Βουλγαρία τα εύσημα του εμπόλεμου κράτους στο πλευρό των συμμάχων, ρόλο που επιδίωκε να της παραχωρήσει ο Στάλιν. Πραγματικά, το Λονδίνο ελάμβανε με μια έντονη αίσθηση δυσφορίας τις πληροφορίες για τις στρατιωτικές επιτυχίες των Βουλγάρων. Από την άποψη αυτή, το σχόλιο ενός στελέχους του βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών είναι αρκετά διαφωτιστικό: «Δεν αναγνωρίζουμε τους Βουλγάρους ως συμμάχους, και γι' αυτό θα πρέπει να υποβαθμίσουμε τις επιτυχίες αυτές»²³. Έτσι, ο ραδιοφωνικός σταθμός του BBC, σε αντίθεση με τους σοβιετικούς και αμερικανικούς ραδιοσταθμούς, αγνόησε τη βουλγαρική συμβολή στην απελευθέρωση των Σκοπίων, προκαλώντας την οργή της Σόφιας²⁴.

Αν όμως οι παρτιζάνοι αντιμετώπιζαν την παρουσία των όψιμων ελευθερωτών τους με ανοιχτή καχυποψία, που κάποτε γινόταν και ανοιχτή εχθρότητα, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι και οι Βούλγαροι δεν αισθάνονταν περισσότερο άνετα. Οι λόγοι ήταν πολλοί. Καταρχήν, ο μέσος Βούλγαρος στρατιώτης δεν μπορούσε να κατανοήσει εύκολα το ότι θα έπρεπε να θυσιαστούν χιλιάδες συστρατιώτες του, για να απελευθερώσουν μια περιοχή, την οποία θεωρούσαν δική του, και κατόπιν να την παραδώσουν στους Γιουγκοσλάβους αντάρτες. Επιπλέον, οι Βούλγαροι στρατιώτες θεωρούσαν τους

αποφασιστικά στην απελευθέρωση του Νιες, του Λέσκοβατς, του Περλεπέ (Πριλέπ) και της κοιλάδας του Μοράβα.

22. Η μυθοποίηση του παρτιζάνικου κινήματος στη μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία αποσκοπούσε στην εξάλειψη των παλαιών εθνικών διαχωρισμών ανάμεσα στους νοτιοσλαβικούς λαούς, με την επικάλυψή τους από μian άλλη αντίθεση: αυτή ανάμεσα στους παρτιζάνους, οι οποίοι μπορούσαν να είναι Σέρβοι, Κροάτες ή Σλαβομακεδόνες, και στους συνεργάτες του κατακτητή, κυρίως εθνικιστές Κροάτες, όπως ο Άντε Πάβελιτς, ή εθνικιστές Σέρβοι, όπως ο Στρατηγός Ντράγκολιούμπ-Ντράζα-Μιχαίλοβιτς. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάδειξη των παρτιζάνων ως μιας ομοιογενούς ομάδας, χωρίς καμιά σύνδεση με κάποια επιμέρους εθνότητα, και η αντιπαράθεσή της με τα εθνικιστικά στοιχεία όλων των εθνοτήτων της Γιουγκοσλαβίας, συνιστούσε μια σημαντική συνεισφορά στην ενοποίηση του γιουγκοσλαβικού κράτους. Πρβ. George Zaninovic, *The Development of Socialist Yugoslavia*, Baltimore 1968, σσ. 44-46. Για την επίσημη σλαβομακεδονική άποψη για το ρόλο του βουλγαρικού στρατού βλ. τα έργα των Nesovic και Apostolski, τα οποία έχουν ήδη αναφερθεί.

23. P.R.O. F.O./371, 43630, R18509, σχόλιο (minute) του Κλούτον, με ημερομηνία 14.11.1944.

24. P.R.O. F.O./371, 43630, R19488, 18.11.1944.

παρτιζάνους ένα απείθαρχο συνονθύλευμα ενόπλων²⁵. Για τους λόγους αυτών, σύμφωνα με βρετανικές πληροφορίες, ήδη πριν από το Σεπτέμβριο του 1944 μεγάλο τμήμα του βουλγαρικού στρατού είχε χάσει το ηθικό του και επιθυμούσε να επιστρέψει στη Βουλγαρία, ενώ η περαιτέρω παραμονή του στη Γιουγκοσλαβία κατέστη δυνατή μόνο μετά από ισχυρές ρωσικές πιέσεις. Θα πρέπει επίσης να προστεθεί και το ότι οι αλλαγές που σημειώθηκαν στο βουλγαρικό στρατό, ως αποτέλεσμα της ανόδου στην εξουσία του Πατριωτικού Μετώπου, με εκκαθαρίσεις ανεπιθύμητων αξιωματικών και την εγκατάσταση κομμουνιστών κομισαρίων, επέτειναν τη δυσφορία στις βουλγαρικές μονάδες²⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, και ενώ ο βουλγαρικός στρατός μετά την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία άρχισε να κινείται και προς τη Σερβία και το Κοσσυφοπέδιο, η υπομονή του Τίτο άρχισε να εξαντλείται. Παρά το γεγονός ότι σε αρκετές περιπτώσεις Βούλγαροι και Σέρβοι συνεργάστηκαν ομαλά για τη γρήγορη εκδίωξη των Γερμανών, ιδιαίτερα στις περιοχές δυτικά του ποταμού Μοράβα, το κυρίαρχο αίσθημα ήταν αυτό της διάχυτης καχυποψίας, η οποία εύκολα διολίσθαινε και σε ανοιχτή εχθρότητα. Καθώς οι Βούλγαροι προελαύνουν βαθύτερα στο γιουγκοσλαβικό έδαφος, ο Τίτο άρχισε να λαμβάνει πλήθος αναφορών για την απαράδεκτη συμπεριφορά τους. Οι αναφορές αυτές σημείωναν, μεταξύ άλλων, κρούσματα βιασμών και αρπαγής περιουσιακών στοιχείων των Γιουγκοσλάβων χωρικών από Βούλγαρους στρατιώτες και θυμίζουν ανάλογες γιουγκοσλαβικές αιτιάσεις κατά του σοβιετικού Κόκκινου Στρατού μετά τη ρήξη Μόσχας και Βελιγραδίου το 1948²⁷.

Ωστόσο, οι πρώτες γιουγκοσλαβικές προσπάθειες για την απομάκρυνση των Βουλγάρων από τη χώρα προσέκρουσαν στην άρνηση των σοβιετικών. Τελικά, το Μάιο του 1945 ο Τίτο έστειλε στη Βιέννη, όπου βρισκόταν το αρχηγείο του σοβιετικού Στρατάρχη Τολμπούχιν, τον Τέμπο και τον αρχηγό των παρτιζάνων, Στρατηγό Άρσο Γιοβάνοβιτς, με την εντολή να απαιτήσουν την άμεση αποχώρηση των Βουλγάρων από το γιουγκοσλαβικό έδαφος. Η απαίτηση αυτή έγινε αποδεκτή, αν και όχι χωρίς δυσκολία, και στις 18 Μαΐου,

25. Χαρακτηριστικά, ο Στρατηγός Ιβάν Μαρίνοφ, διοικητής των βουλγαρικών στρατευμάτων στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, δήλωνε τον Οκτώβριο του 1944 σε Βρετανούς αξιωματικούς ότι οι παρτιζάνοι δεν διέθεταν καθόλου στρατιωτική πειθαρχία. P.R.O. F.O./371, 43608, r16723, 6.10.1944.

26. P.R.O. F.O./371, 43608, R13746, 1.9.1944. F.O./371, 43589, R8665, 12.5.1944. F.O./536, 11, 12.5.1944, για πληροφορίες σχετικά με το χαμηλό ηθικό του βουλγαρικού στρατού.

27. Πλήθος περιστατικών στο Nesovic, *όπ.παρ.* Για παρόμοιες κατηγορίες εναντίον του Κόκκινου Στρατού, οι οποίες δημοσιοποιήθηκαν μετά τη ρήξη του Τίτο με τον Στάλιν, το καλοκαίρι του 1948, βλ. αναφορές στο: Vladimir Dedijer, *Tito Speaks*, London 1953.

μετά από οκτώ μήνες δράσης στη Γιουγκοσλαβία, ο βουλγαρικός στρατός κλήθηκε να εκκενώσει τη χώρα. Η ημερήσια διαταγή, που εξέδωσε την ίδια μέρα το αρχηγείο των παρτιζάνων, συνόψισε χαρακτηριστικά όχι μόνο τα αισθήματα των Γιουγκοσλάβων, αλλά και την ειρωνεία της κομμουνιστικής ρητορικής της εποχής: «να λέτε αντίο στους Βούλγαρους συντρόφους σας, τονίζοντας την ενότητα των λαών μας»²⁸.

Έχει λεχθεί (πολύ σωστά) για το Μακεδονικό Ζήτημα, ότι όποια κίνηση ικανοποιεί δύο μέρη, συναντά την αντίθεση τουλάχιστον τριών. Ο ρόλος του βουλγαρικού στρατού στα τέλη του 1944 έρχεται να επιβεβαιώσει τη διαπίστωση αυτή. Αναμφισβήτητα, αυτός που αποκόμισε τα περισσότερα ωφέλη ήταν ο Κόκκινος Στρατός, ο οποίος χρησιμοποίησε τους Βουλγάρους ως μια ισχυρή πλαγιοφυλακή για την εκκαθάριση της νότιας Γιουγκοσλαβίας από τους Γερμανούς, κερδίζοντας έτσι πολύτιμο χρόνο για την ορμητική του προέλαση. Οι προσπάθειες της Μόσχας, ωστόσο, να εκμεταλλευτεί πολιτικά το γεγονός αυτό και να εξιλεώσει την προστατευόμενη της πλέον Βουλγαρία απέτυχε πλήρως. Οι Βρετανοί αντέδρασαν σθεναρά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο και αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τη Βουλγαρία ως σύμμαχη χώρα. Κατά συνέπεια, οι επιτυχίες του βουλγαρικού στρατού χρησίμευσαν μόνο στον εμπλουτισμό της προπαγάνδας του Πατριωτικού μετώπου και δεν είχαν κανένα πρακτικό αποτέλεσμα.

Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να τονιστεί, ότι η χρησιμοποίηση του βουλγαρικού στρατού από τους σοβιετικούς δεν θα έπρεπε να εκληφθεί ως πρόθεση του Κρεμλίνου να απομακρύνει τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία από το Βελιγράδι. Τον Απρίλιο του 1945 ο Στάλιν είχε αποφασίσει ότι δεν υπήρχε (ακόμη) λόγος για τα Σκόπια να αλλάξουν χέρια: η περιοχή θα έπρεπε να παραμείνει στη Γιουγκοσλαβία, προκειμένου να ενισχυθεί η θέση του ΚΚΓ και του ίδιου του Τίτο, σε μια χώρα όπου –τυπικά τουλάχιστον– η σοβιετική επιρροή θα έπρεπε να ήταν ίση με αυτή της Βρετανίας²⁹. Από την άλλη μεριά, η σχετική ταχύτητα με την οποία ο βουλγαρικός στρατός εκκένωσε την ελληνική Μακεδονία, αποδείκνυε με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο ότι ο Στάλιν δεν ήταν διατεθειμένος να συγκρουστεί με τους Βρετανούς (αλλά και τους Αμερικανούς) για την Ελλάδα. Και τούτο, παρά την επιθυμία ορισμένων κυβερνητικών κύκλων στη Σόφια για περαιτέρω παραμονή των βουλγαρικών μονάδων στην Ελλάδα, με το πρόσχημα ότι η εσπευσμένη αποχώρησή τους θα οδηγούσε σε εμφύλιο ανάμεσα στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και τους εθνικιστές αντάρτες του

28. Nesovic, *όπ.παρ.*, σ. 119.

29. Για το θέμα αυτό βλ. Liubomir Panaiotov-Kostadin Palesutski-Dobrin Michev, *Makedonskiyat Vuproc I Bulgaro-Iugoslavskite Otnosheniya*, Sofiya 1991, σσ. 94-97.

Αντωνίου Φωστηρίδη (Τσαούς Αντών)³⁰.

Περνώντας στο στρατόπεδο των δυσारेστημένων, παρατηρούμε ότι και αυτό ήταν αρκετά ετερόκλητο, καθώς συμπεριλάμβανε, εκτός από την ελληνική κυβέρνηση, τους Βρετανούς, τον Τίτο και τους παρτιζάνους του. Η Βρετανία και η Ελλάδα επέτυχαν βέβαια την αποχώρηση των Βουλγάρων από την Ελλάδα. Χρειάστηκε όμως αρκετό σθένος και αποφασιστικότητα για να μην αγνωριστεί η Βουλγαρία ως σύμμαχη χώρα. Η αδυναμία, πάντως, των Βρετανών να αποτρέψουν τη χρησιμοποίηση των Βουλγάρων στη Γιουγκοσλαβία ήταν μια πρώτη ένδειξη, ότι, σε ό,τι αφορούσε τη χώρα αυτή, η Συμφωνία των Ποσοστών ήταν ήδη από την ώρα της υπογραφής της νεκρό γράμμα. Για τον Τίτο, η βουλγαρική παρουσία ήταν ένα κακό, το οποίο, παρότι φαινόταν στρατιωτικά αναγκαίο, θα προτιμούσε με κάθε θυσία να είχε αποφύγει. Παρά το γεγονός αυτό, καθώς οι παρτιζάνοι δεν κατόρθωσαν να απαγορεύσουν την είσοδο των Βουλγάρων ως ελευθερωτών το 1944, γεύτηκαν τους καρπούς που άλλοι κέρδισαν και βολικά εξοβέλισαν αυτούς τους άλλους από τη συλλογική τους μνήμη.

Πραγματικά, στην προπαγάνδα του Βελιγραδίου η Γιουγκοσλαβία παρουσιάζεται ως το μοναδικό ευρωπαϊκό κράτος, το οποίο απελευθερώθηκε αποκλειστικά με τις δικές του δυνάμεις, υποβαθμίζοντας έτσι το γεγονός ότι το Βελιγράδι απελευθερώθηκε με την αποφασιστική βοήθεια του Κόκκινου Στρατού, ενώ τα Σκόπια από τον βουλγαρικό³¹. Είναι, όμως, γνωστό, ότι ο εθνικισμός και η ιστορική αλήθεια σπάνια συναντώνται. Η γιουγκοσλαβική περίπτωση δεν αποτελεί μεμονωμένο περιστατικό. Σε ό,τι αφορά γενικά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η συλλογική μνήμη των λαών –συνχρότερα: η συλλογική αμνησία– καθορίζεται από ένα πολυσύνθετο πλέγμα παραγόντων, το οποίο αφήνει ελάχιστα περιθώρια για ιστορικές αναζητήσεις³².

30. Για την κατάσταση στην ελληνική Μακεδονία την περίοδο Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου 1944, βλ. Ευάγγελος Κωφός, *Η Βαλκανική Διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος στα Χρόνια της Κατοχής και στην Αντίσταση*, Αθήνα 1989, σσ. 30-35.

31. Όπως θα περίμενε κανείς, μετά τη ρήξη του 1948, ήταν οι Σοβιετικοί, οι οποίοι έσπευσαν να (υπερ)τονίσουν τη συνεισφορά του Κόκκινου Στρατού, στην απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας. Η υπερροπτική αυτή επίθεση, ωστόσο, προσέβαλε βαθύτατα το γιουγκοσλαβικό εθνικό αίσθημα και συνέβαλε στην εδραίωση μάλλον του Τίτο παρά στην υπονόμευσή του. Πρβ. Joseph Rothschild, *Return to Diversity, A Political History of East Central Europe Since World War II*, Oxford 1989, 131. Η επίσημη γιουγκοσλαβική απάντηση δόθηκε το 1950 από έναν από τους πιο έγκυρους εκπροσώπους του ΚΚΓ. Βλ. Mosha Pijade, *About the Legend that the Yugoslav Uprising owed its Existence to Soviet Assistance*, London 1950. Βλ. επίσης και Vladimir Dedijer, *όπ.παρ.*, σ. 402.

32. Πενήντα χρόνια μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το ζήτημα της επιλεκτικότητας της ιστορικής μνήμης των λαών σχετικά με την περίοδο αυτή δεν έχει ακόμη διερευνηθεί με πληρότητα. Για μια ενδιαφέρουσα συνολική θεώρηση του ζητήματος αυτού, βλ. Norman Davies, «The Misunderstood Victory in Europe, στο περιοδικό *The New York Review of Books*, Vol. XLII, (1995), σσ. 7-11.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί, ότι τα προβλήματα που ανέκυψαν στη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική στρατιωτική συνεργασία δεν φαίνεται να οδήγησαν τον Τίτο σε αναθεώρηση των σχεδίων του για στενότερη προσέγγιση (σωστότερα: ενσωμάτωση) με τη Βουλγαρία. Για το λόγο αυτό, και ενώ οι Βούλγαροι ολοκλήρωναν τις επιχειρήσεις τους στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, στα τέλη του 1944, ο Τίτο ενέτεινε τις πιέσεις του για την οικοδόμηση μιας ομοσπονδίας των Νότιων Σλάβων, η οποία τελικώς εγκαταλείφθηκε στις αρχές του 1945, μετά από σθεναρή παρέμβαση των Βρετανών. Λίγο αργότερα, μια δεύτερη προσπάθεια του Γιουγκοσλάβου Στρατάρχη, κατά την περίοδο 1946-1947, θα δεχόταν τη χαριστική βολή από τον ίδιο τον Στάλιν, τον Ιούνιο του 1948³³.

Και μια τελευταία λέξη για τους πρωταγωνιστές της ιστορίας αυτής: τους Βούλγαρους στρατιώτες. Είναι βέβαιο ότι πολλοί από αυτούς βρέθηκαν να πολεμούν για λόγους που δεν μπορούσαν να γίνουν εύκολα κατανοητοί. Όπως θα περίμενε κανείς, οι Γιουγκοσλάβοι επικριτές τους σημείωναν ότι οι βουλγαρικές απώλειες κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στν 1944-1945, οι οποίες ανέρχονταν σε 35.000 νεκρούς, τραυματίες και αγνοούμενους³⁴, ήταν πραγματικά ασημαντες, αν συγκριθούν με τη σχεδόν ολοσχερή καταστροφή της Γιουγκοσλαβίας, ενώ παράλληλα έδιναν τη δυνατότητα στη Βουλγαρία να αποτινάξει, έστω και την ενδεκάτη ώρα, το στίγμα του βαλκάνιου τοποτηρητή της ναζιστικής Γερμανίας. Ωστόσο, πολύ λίγοι Βούλγαροι στρατιώτες θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τη θυσία αυτή, για την απελευθέρωση περιοχών, τις οποίες θεωρούσαν δικαιωματικά δικές τους. Επιπλέον, αντικομμουνιστές καθώς ήταν οι περισσότεροι, δύσκολα πείθονταν να παραδώσουν τις απελευθερωμένες περιοχές στους κομμουνιστές παρτιζάνους. Αν όμως η παρουσία τους στη Γιουγκοσλαβία βοήθησε στη συντομότερη οικοδόμηση του κομμουνιστικού συστήματος στη χώρα αυτή, η απουσία τους από τη Βουλγαρία, κατά το κρίσιμο διάστημα από το Σεπτέμβριο του 1944 μέχρι και το Μάιο του 1945, έφερε στην ίδια τους τη χώρα το ίδιο αποτέλεσμα, επιτρέποντας στους κομμουνιστές του Πατριωτικού Μετώπου να προχωρήσουν ανετότερα στην επιβολή του νέου καθεστώτος.

Αρκετά χρόνια νωρίτερα, το 1930, και σε διαφορετικά συμφραζόμενα, ε-

33. Για τις βουλγαρο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις κατά την περίοδο 1944-1948, και το ζήτημα της νοτιοσλαβικής ομοσπονδίας, βλ. δύο πρόσφατες βουλγαρικές μελέτες: Dobrin Michev, *Makedonskiyat Vuproc I Bulgaro-Iugoslavskite Otnoseniya: 9 Septemvri 1944-1949*, Sofiya 1994. Milcho Lalkov, *Ot Nadezhda kum Razocharovanie: Ideata za Federatsiata v Balkanskiya Iugostok, 1944-1948*, Sofiya 1994.

34. Ο αριθμός αυτός είναι επίσημος βουλγαρικός υπολογισμός και περιέχεται σε ανακοίνωση του βουλγαρικού Γενικού Επιτελείου. Βλ. παρ. 34.

πιφανής μελετητής των Βαλκανίων σημείωνε ότι «le mot Macédoine fait illusion»³⁵. Στα τέλη του 1944, λίγοι θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την ικανότητα του Μακεδονικού Ζητήματος να παραγάγει κάθε είδους ψευδαισθήσεις. Στο πλαίσιο αυτό, οι Γιουγκοσλάβοι προσπαθούσαν να δημιουργήσουν την ψευδαίσθηση ότι η νεόδημη μακεδονική δημοκρατία τους απελευθερώθηκε από τους ίδιους, ενώ οι Βούλγαροι προέβαλαν μια ακόμη ψευδή εικόνα, καθώς έσπευδαν να εκδηλώσουν την ικανοποίησή τους για το ρόλο που διαδραμάτισε ο στρατός τους στην «απελευθέρωση των αδελφών μας, Σέρβων και Μακεδόνων»³⁶, συγκαλύπτοντας έτσι την πικρία τους για την οριστική αποκοπή τους από τα μακεδονικά εδάφη, τα οποία θεωρούσαν «λίκνο της Βουλγαρικής αναγέννησης»³⁷. Εκτός από ψευδαισθήσεις, όμως, η ιστορία αυτή περιείχε και αρκετή ειρωνεία: Τον Ιούνιο του 1945 ο κομμουνιστικός τύπος του Βελιγραδίου ανέγραφε σε περίοπτη θέση τα ονόματα 300 Βουλγάρων στρατιωτών, οι οποίοι έλαβαν ανώτατα γιουγκοσλαβικά παράσημα για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στην απελευθέρωση της χώρας από τους Γερμανούς³⁸.

35. Jacques Ancel, *Peuples et Nations des Balkans: Géographie Politique*, Paris 1930, σ. 74.

36. Ανακοίνωση του βουλγαρικού Γενικού Επιτελείου. Μετάφραση στο: P.R.O. F.O./371, 48149, R615, 10.12.1945.

37. Βλ. την απόφαση του Πατριωτικού Μετώπου για το Μακεδονικό Ζήτημα (Νοέμβριος 1944) στο: Τσόλα Ντραγκοϊτσεβα, «Περί Ταξικών και Διεθνικιστικών Θέσεων, στο περ. *Septemvri* (Ιανουάριος 1979), σ. 10. [Παρ. από ανέκδοτη ελληνική μετάφραση]. Μεταξύ άλλων αναφέρονταν ότι: «Μπροστά στη Μακεδονία ταπεινά και ευλαβικά υποκλίνεται κάθε Βούλγαρος. Είναι το λίκνο της βουλγαρικής αναγέννησεως...». Χρειάζεται στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι τον ίδιο ακριβώς μήνα, ενώ οι Βούλγαροι εξέδιδαν την ανακοίνωση αυτή, ο Τίτο ανακοίνωσε την ίδρυση της Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Μακεδονίας στο πλαίσιο της νέας, και ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας.

38. P.R.O. F.O./371, 48137, R9995, 10.6.1945.